

De Oude Hollandse Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving

Lerarenhandleiding bij het erfgoedproject voor groep 7 en 8

Maak kennis met de Oude Hollandse Waterlinie

Reis mee terug naar het Rampjaar

**Loop je mee met Wouter van de Waterlinie over de Prinsendijk?
Of komt hij op bezoek in de klas?**

Weinig tijd?

Kijk dan in ieder geval met je klas de filmpjes bij les 0 en les 1 voordat je de les met Wouter van de Waterlinie gaat doen!

Inhoud

Wat en hoe?	7
Waar gaat dit project over?	9
Les 0: Wat weten jullie van de Oude Hollandse Waterlinie?	11
Les 1: Het Rampjaar in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving	13
Les 2: Verhalen op de Prinsendijk of verhalen in de klas	17
Les 3: Alles valt op zijn plaats	19
Bijlage 1: Antwoorden op de quizvragen	23
Bijlage 2: Voorbeeld hoorspel	24
Bijlage 3: Werkblad hoorspel	25
Bijlage 4: Document belangrijke waterlinielocaties	27
Bijlage 5: Werkblad de kaart van Holland	28
Bijlage 6: Achtergrondinformatie en tips	29
Colofon	30

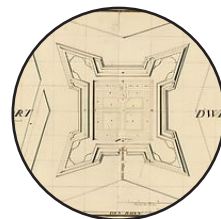
CANONVENSTERS EN TIJDVAK

Tijd van regenten en vorsten

De VOC en de WIC

Fort Wierickerschans en de Oude Hollandse Waterlinie

Wat en hoe?

Les	Soort activiteiten	Ruimte	Tijd	Voorbereiding
Les 0 (optioneel): Wat weten jullie van de Oude Hollandse Waterlinie?	Klassikaal: voorkennis over de Oude Hollandse Waterlinie activeren In groepjes: een waterlinie-mindmap maken. Klassikaal: kennis testen met een quiz.	Klaslokaal	40-60 minuten	Zet de video Het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie (4:36 minuten) klaar op het digibord. Zet de quiz klaar op het digibord. Leg de benodigde materialen klaar.
Les 1: Het Rampjaar in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving	Klassikaal: inzoomen op de lokale waterliniegeschiedenis en kennismaken met kinderen uit 1672. In groepjes: een hoorspel of stripverhaal maken.	Klaslokaal	100-120 minuten	Zet de video De Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving (3:12 minuten) klaar op het digibord. Zet de powerpoint kinderen uit 1672 klaar op het digibord. Print bijlage 3: Werkblad hoorspel. Leg de benodigde materialen klaar.
Les 2: Verhalen op de Prinsendijk of verhalen in de klas	De leerlingen maken een interactieve wandeling met Wouter van de Waterlinie over de Prinsendijk of krijgen een interactieve gastles in de klas.	Buitenles of klaslokaal	60 minuten (exclusief reistijd naar de Prinsendijk)	Regel voor de wandeling een extra begeleider en vervoer.
Les 3: Alles valt op zijn plaats	Klassikaal: reflecteren op de voorgaande lessen. In groepjes: een kaart van Holland maken of een diorama bouwen. Extra: klassikaal filosoferen over de toekomst van de waterlinie en de erfgoedlocaties.	Klaslokaal	90-120 minuten	Zet de bijlagen klaar op het digibord. Print bijlage 5: Werkblad de kaart van Holland. Leg de benodigde materialen klaar.

Waarover gaat dit project?

Erfgoedlessen over Bodegraven-Reeuwijk en omgeving

Aan de hand van een speciaal voor deze lessen ontwikkelde video maken de leerlingen (opnieuw) kennis met de Oude Hollandse Waterlinie en de rol die deze speelde in de geschiedenis van ons land. Een volgende video zoomt in op de gebeurtenissen in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving ten tijde van het Rampjaar 1672.

De leerlingen realiseren zich dat hun woonomgeving het smalste stuk van de waterlinie vormde en dat dit in de winter heel riskant bleek te zijn.

De leerlingen verplaatsen zich in de omstandigheden van leeftijdsgenoten uit die tijd. Het beroep van hun ouders was bepalend voor hoe er in het gezin over de waterlinie werd gedacht.

In de afsluitende les verwerken de leerlingen wat ze geleerd en ontdekt hebben in een creatieve opdracht.

Erfgoedlocatie of erfgoedbeleving in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving

Optie A: De leerlingen lopen over de Prinsendijk onder leiding van het fictieve personage Wouter van de Waterlinie. Wouter was trompetter van Prins Willem III tijdens het Rampjaar. Hij vertelt dus uit 'eigen ervaring' over de gebeurtenissen in het Hoofdkwartier, het latere Fort Wierickerschans. Wouter neemt de leerlingen gedurende de wandeling op interactieve wijze mee terug in de tijd. De leerlingen ervaren het hoogteverschil tussen water en land en passeren een aantal belangrijke historische plekken in het landschap.

Optie B: Wouter van de Waterlinie komt op bezoek in de klas. Hij vertelt aan de hand van een powerpoint-presentatie over de gebeurtenissen in het Hoofdkwartier, het latere Fort Wierickerschans. Wouter neemt de leerlingen gedurende zijn (beeld)verhalen op interactieve wijze mee terug in de tijd.

Materialen

Alle filmpjes en de powerpoints staan op dkk.kunstgebouw.nl

Dit project bestaat uit de volgende onderdelen:

- De lerarenhandleiding, inclusief de bijlagen met documenten en werkbladen
- Video Het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie (4:36 minuten)
<https://www.youtube.com/watch?v=XHrvemhKRF8>
- Video De Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving (3:12 minuten)
https://www.youtube.com/watch?v=WeDI_smvGyw
- Powerpoint quiz Wat weten jullie van de Oude Hollandse Waterlinie?
- Powerpoint Kinderen uit 1672
- Powerpoint Beeldmateriaal diorama
- Lijst met achtergrondinformatie en tips voor verdieping/verbreding van kennis

Les 0 (optioneel): Wat weet jij van de Oude Hollandse Waterlinie?

40-60 minuten

NB deze les is OPTIONEEL. Indien je de voorkennis van de groep over de Oude Hollandse Waterlinie voldoende acht, kun je deze les 0 eventueel overslaan en direct beginnen met les 1.

Lesinhoud

De leerlingen leren hoe water werd ingezet als wapen in de strijd tegen de Fransen tijdens het Rampjaar 1672. Aan de hand van een speciaal ontwikkelde video maken de leerlingen kennis met Wouter van de Waterlinie, de trompetter van Prins Willem III. Wouter zet het algemene verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie op een rijtje: waarom was ons land in oorlog met de Fransen, hoe werkte de waterlinie en wie speelden een rol in deze geschiedenis?

De leerlingen verwerken de opgedane kennis in een waterlinie-mindmap of ze doen een quiz waarin hun kennis wordt getoetst.

Lesdoelen

De leerlingen leren over het Rampjaar 1672.

De leerlingen maken in groepjes een waterlinie-mindmap

De leerlingen testen hun kennis met een quiz

Nodig tijdens de les

Digibord

Video Het verhaal van de Oude Hollandse Waterlinie (4:36 minuten)

Per twee- of drietal leerlingen: 1 groot vel tekenpapier, 3 vel kladpapier, schrijf- en tekenmaterialen

Per leerling: schrijfgerei en kladpapier

Quiz Wat weten jullie van de Oude Hollandse Waterlinie?

Antwoorden op de quizvragen (bijlage 1)

Vorbereiding op de les

Zet de video en de quiz klaar op het digibord

Print voor jezelf de antwoorden op de quizvragen

Leg de benodigde materialen klaar

Inleiding: de Oude Hollandse Waterlinie

De leerlingen krijgen een algemene introductie over de Oude Hollandse Waterlinie. Ze leren aan de hand van een video dat water als wapen werd ingezet om Holland te verdedigen in de strijd tegen de Fransen tijdens het Rampjaar 1672. Ze maken kennis met belangrijke historische personen, maar ook met fictieve personages zoals Wouter van de Waterlinie en een boerenmeisje.

Opdracht 1: redeloos, radeloos, reddeloos (circa 10 minuten)

Geef de leerlingen de kijkvraag mee: *welke landen waren jaloers op onze rijkdom?* en start de video. Houd een korte nabespreking naar aanleiding van de kijkvraag.

Opdracht 2: de waterlinie-mindmap (circa 35 minuten)

De leerlingen verwerken in twee- of drietallen de opgedane kennis uit de video in een waterlinie-mindmap. In het midden van een groot vel papier schrijven ze 'De Oude Hollandse Waterlinie'. Vanuit het midden maken ze de hoofdvertakkingen: wie, wat, waar, wanneer, waarom. Van daaruit maken ze zijtakjes met steeds specifiekere informatie. Ze schrijven bij elke hoofdtak met een andere kleur. Ze maken er een mooi geheel van door kleine tekeningen aan de tekstblokjes toe te voegen.

Afronding opdracht 2: expositie (15 minuten)

Hang de waterlinie-mindmaps op in de klas of in een andere geschikte ruimte. Geef de leerlingen kort de gelegenheid om elkaars werk te bekijken. Bespreek klassikaal na aan de hand van de volgende vragen:

- *Wat viel jullie op?*
- *Waren er verschillen met jullie eigen waterlinie-mindmap?*
- *Heeft iemand het begrip 'redeloos, radeloos, reddeloos' gebruikt?*
- *Wat hebben jullie geleerd?*
- *Hebben jullie nog vragen?*

Vraag de leerlingen om hun vragen op een kladpapier te schrijven met hun naam en datum erbij en dit bij jou in te leveren. Bewaar hun vragen zodat ze die aan Wouter kunnen stellen in les 2.

Of

Opdracht 3: quiz (20 minuten)

De leerlingen pakken een pen en kladpapier. Start de quiz *Wat weten jullie van de Oude Hollandse Waterlinie?*

De leerlingen lezen de vragen en schrijven de antwoorden op het kladpapier. Lees de vragen eventueel ook voor.

Afronding opdracht 3: uitslag quiz (10 minuten)

Behandel klassikaal de antwoorden op de quizvragen.

Wie heeft de meeste vragen goed? Wat hebben jullie goed opgelet!

Les 1: Het rampjaar in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving

100-120 minuten

Lesinhoud

De leerlingen bekijken de video Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk die inzoomt op de lokale gebeurtenissen tijdens het Rampjaar. Zo leren ze de staljongen van Prins Willem III kennen, een jochie van hun eigen leeftijd. Vervolgens zien ze hoe gevaarlijk smal de waterlinie bleek te zijn in december.

Via een powerpoint-presentatie maken de leerlingen kennis met diverse beroepen uit die tijd en realiseren ze zich dat er verschillend gedacht werd over de oorlog en de waterlinie. Ze verwerken hun inzichten in een hoorspel of stripverhaal.

Lesdoelen

De leerlingen leren wat de waterlinie betekende voor hun stad.

De leerlingen verplaatsen zich in het leven van kinderen uit die tijd.

De leerlingen maken in groepjes een hoorspel of een stripverhaal.

Nodig tijdens de les

Digibord

Video Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk (3:12 minuten)

Powerpoint Kinderen uit 1672

Voorbeeld hoorspel (bijlage 2)

Per tafelgroep van circa 5 leerlingen:

Kladpapier

Werkblad hoorspel (bijlage 3)

Tablet

Tekenpapier

A4-vel gekleurd papier

Schrijf- en tekenmaterialen

Schaar en lijmstift

Voor de extra opdracht:

Een ringband A4 met insteekhoezen

Vorbereiding op de les

Zet de video, de powerpoint en bijlage 2 klaar.

Print per tafelgroep het werkblad (bijlage 3).

Zorg dat de tablets opgeladen zijn.

Zorg voor voldoende stille werkplekken waar de leerlingen hun hoorspel kunnen opnemen.

Leg de benodigde materialen per tafelgroep klaar.

Inleiding: de Oude Hollandse Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk en omgeving (10 minuten)

Kijk nog even terug naar les 0: wat weten de leerlingen nu over de Oude Hollandse Waterlinie? Of, indien je les 0 niet hebt gedaan, vraag de leerlingen wat ze al weten over de Oude Hollandse Waterlinie. Vat dit eventueel samen in een mindmap op het digibord.

Opdracht 1: december 1672 (circa 10 minuten)

Geef de leerlingen de kijkvraag mee: waarom vertrok Prins Willem III naar Charleroi? en start de video Waterlinie in Bodegraven-Reeuwijk. Houd een korte nabespreking naar aanleiding van de kijkvraag.

Opdracht 2: de staljongen (10 minuten)

Stel de leerlingen de vraag: hoe ging het verder met de staljongen? Nodig ze uit om hun gedachtes te delen en te fantaseren. Leg uit dat er niets goed of fout is. Het is namelijk een oefening waarbij ze zich proberen te verplaatsen in een ander persoon en in een andere tijd en daarbij ook een verhaal bedenken (zie opdracht 4 of 5).

Stel een aantal keer de vraag: wat kunnen we nog meer bedenken?

Bedank de leerlingen voor hun inbreng.

Opdracht 3: voor of tegen de Oude Hollandse Waterlinie? (10 minuten)

Open de powerpoint Kinderen uit 1672. Bespreek de slides met de leerlingen. Kunnen ze zich voorstellen dat het beroep van ouders bepalend is voor hoe in het gezin gedacht werd over de waterlinie? Laat de laatste slide open staan.

Tip: print de slides voor elke tafelgroep en deel ze uit als geheugensteuntje voor opdracht 4 of 5.

Opdracht 4: hoorspel (circa 40 minuten)

Vertel de leerlingen dat ze per tafelgroep (circa 5-6 leerlingen) een kort hoorspel gaan maken over een van de kinderen uit de powerpoint.

Geef de leerlingen de gelegenheid om een van deze personages te kiezen of verdeel zelf de rollen.

Verdeel de tafelgroepen over de stille werkplekken waar ze straks kunnen werken.

Open het voorbeeldhoorspel (bijlage 2) en leg aan de hand hiervan de aanpak uit.

Vat samen:

Jullie verdelen de tekstrollen: dus wie speelt straks het kind, de broer, zus, moeder, vader, opa, etc. Iemand van jullie is verteller. De verteller introduceert het verhaal en praat het, waar nodig, aan elkaar. Jullie kunnen de verschillende rollen in het script met cijfers aangeven zoals in het voorbeeld, maar jullie kunnen ook elke rol met een andere kleur markeren.

Vervolgens bedenken jullie een korte verhaallijn waarin iedereen een tekst- of een geluidsrol heeft.

Houd rekening met de volgende zaken:

- *Waar speelt het verhaal zich af? In huis of buiten of allebei?*
- *Welke geluiden klinken er? Denk aan voetstappen, storm, krakende deur, openscheuren van een envelop, rinkelende kopjes, blaffende hond of hinnikend paard.*
- *Maak je deze geluidseffecten met je stem? Of heb je attributen nodig? Een stormachtig geluid kun je bijvoorbeeld maken door in een lege drinkbeker te blazen/fluiten.*
- *Jullie hoorspel mag maximaal 5 minuten duren.*
- **Tip:** *maak gebruik van de informatie uit de video's en verwerk die in het hoorspel.*

Neem daarna stap voor stap het werkblad (bijlage 3) door en demonstreer de audiofunctie op de tablet. Zet de leerlingen vervolgens aan het werk en spreek af hoe laat ze weer in de klas moeten verzamelen.

Of

Opdracht 5: stripverhaal (circa 40 minuten)

Vertel de leerlingen dat ze per tafelgroep een stripverhaal gaan maken over een van de kinderen uit de powerpoint. Geef de leerlingen kort de gelegenheid om een van deze personages te kiezen, of verdeel zelf de rollen.

Leg vervolgens de werkwijze uit:

- *Jullie strip bestaat uit 3 à 4 plaatjes.*
- *Uiteraard mogen jullie elementen uit de video's gebruiken.*
- *Schrijf jullie ideeën eerst uit op kladpapier. Dit heet een scenario.*
- *Verdeel dan de taken: tekenen, tekstballonnen schrijven, inkleuren, knippen en plakken.*
- *Ga vervolgens aan de slag op tekenpapier.*
- *Knip alle onderdelen uit en plak ze op het gekleurde papier.*
- *Bedenk ook een titel en schrijf die bovenaan jullie stripverhaal.*
- *Onderaan de strip schrijven jullie je namen en de datum.*
- *Veel succes!*

Meer inspiratie nodig?

- *Bedenk een locatie waar het zich verhaal afspeelt, bijvoorbeeld een landschap. Staat er misschien een molen of een boerderij op de achtergrond?*
- *Wat voor weer is het?*
- *Denk eventueel aan dieren. Bijvoorbeeld de paarden in het Hoofdkwartier.*
- *Wat zijn de emoties van de stripfiguren? Denk aan verbazing, angst, blijdschap, etc.*
- *Je kunt ook alleen het gezicht van een stripfiguur tekenen. Dit heet een close-up.*

Afronding bij opdracht 4: meerstemmigheid (circa 30 minuten)

Beluister klassikaal de hoorspelen. Na elk hoorspel mogen leerlingen vragen stellen aan de makers van het hoorspel. Bespreek aan het einde van de reeks klassikaal na wat de verschillen en overeenkomsten waren tussen de hoorspelen.

Afronding bij opdracht 5: expositie (circa 20 minuten)

Hang de stripverhalen op in de klas. Geef de leerlingen de tijd om elkaars verhalen te bekijken en die te vergelijken met hun eigen verhaal. Vraag de leerlingen wat de verschillen en overeenkomsten zijn tussen de stripverhalen en wat ze hebben geleerd.

Extra: stripboek te kijk (circa 10 minuten)

Bundel alle stripverhalen in een ringband.

Vraag een paar leerlingen om een mooie kaft te maken met daarop de naam van de klas en het jaartal. Vraag een paar leerlingen een stukje over dit project te schrijven in de schoolkrant. Zet het stripboek op een prominente plek in de schoolbibliotheek, zodat de hele school het kan bekijken.

Les 2: Verhalen op de Prinsendijk of Verhalen in de klas

60 minuten (exclusief reistijd)

Er is hier een keuze tussen een buitenles (optie A) en een binnenles (optie B).

OPTIE A: DE BUITENLES

Lesdoelen

De leerlingen ervaren het hoogteverschil tussen water en land.

De leerlingen passeren een aantal erfgoedlocaties.

De leerlingen leren over een belangrijke periode in de geschiedenis van hun woonomgeving door te luisteren naar en vragen te stellen aan een fictief personage uit 1672.

Lesinhoud

De leerlingen bezoeken de oudste erfgoedlocatie in hun eigen woonomgeving: de Prinsendijk. Ze lopen de Prinsendijk af onder leiding van Wouter van de Waterlinie. Hij vertelt de leerlingen over zijn leven als trompetter van Prins Willem III en over de tijd die hij doorbracht in het Hoofdkwartier (het latere Fort Wierickerschans). Hij wijst op het hoogteverschil tussen water en land en legt de werking van de waterlinie uit. Langs de Prinsendijk zien de leerlingen een aantal historische plekken. De leerlingen mogen Wouter gedurende de wandeling van alles vragen. Op deze manier leren ze op interactieve wijze over een belangrijke periode in de geschiedenis van Bodegraven-Reeuwijk en omgeving.

N.B. Neem in geval van slechte weersomstandigheden contact op met Michiel van de Burgt (Wouter van de Waterlinie) om deze les om te zetten naar optie B, de binnenles.

Contactgegevens: michiel@hoofdkwartier1672.nl, telefoon 06 29286499.

Nodig voor de buitenles

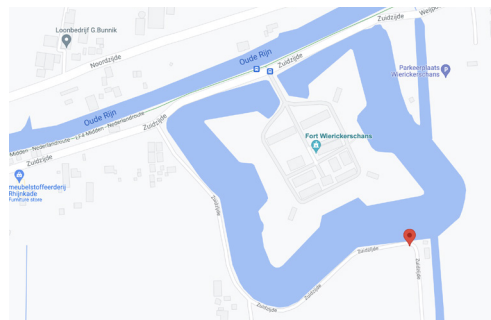
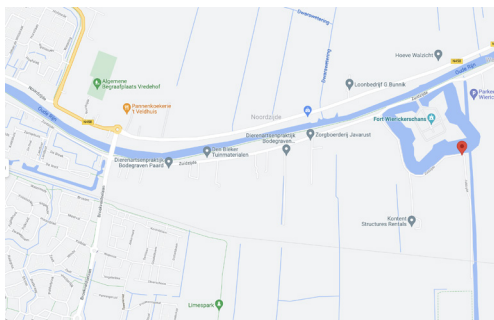
Een extra begeleider

De vragen van leerlingen. N.B. alleen van toepassing indien les 0, opdracht 2 gedaan is.

Afspreekpunt: [coördinaten van Google Maps](#)

Let op: de Prinsendijk is erg smal. Kom bij voorkeur met de fiets en parkeer deze goed in de berm.

Het is lastig auto's te parkeren op de dijk, dit kan beter op de parkeerplaats van Fort Wierickerschans.

Vorbereiding op de les

Regel een extra begeleider.

Regel vervoer vanaf school.

Neem, indien van toepassing, de vragen van de leerlingen mee.

Bereid de leerlingen voor op de buitenles.

Buitenles: ontmoeting met de trompetter van Prins Willem III op de Prinsendijk

Jullie ontmoeten Wouter van de Waterlinie bij het afspreekpunt.

Hij stelt zich voor en heet jullie welkom. Vervolgens nodigt hij jullie uit voor een leerzame wandeling over de Prinsendijk.

Opdracht 1A: met Wouter mee terug in de tijd ... (circa 50 minuten)

De leerlingen lopen met Wouter mee over de Prinsendijk. Tijdens de wandeling houdt Wouter geregeld stil om te vertellen, plekken aan te wijzen, uitleg te geven, vragen te stellen en vragen te beantwoorden. Aan de hand van deze interactieve route komt de waterliniegeschiedenis van Bodegraven-Reeuwijk en omgeving tot leven.

Afsluiting: afscheid van Wouter (circa 10 minuten)

Geef een paar leerlingen de gelegenheid om feedback te geven op deze les: wat hebben ze geleerd? Wat vonden ze spannend, interessant, leuk?

De leerlingen bedanken Wouter en nemen afscheid.

OF OPTIE B: DE BINNENLES

Lesinhoud

Wouter van de Waterlinie komt in vol ornaat op bezoek in de klas en vertelt aan de hand van een powerpoint-presentatie over de gebeurtenissen in het Hoofdkwartier, het latere Fort Wierickerschans. Wouter neemt de leerlingen gedurende zijn (beeld)verhalen op interactieve wijze mee terug in de tijd. Op deze manier leren de leerlingen over een belangrijke periode in de geschiedenis van Bodegraven-Reeuwijk en omgeving.

Nodig voor de binnenles

Digibord

De vragen van leerlingen. **N.B.** alleen van toepassing indien les 0, opdracht 2 gedaan is.

Vorbereiding op de les

Leg, indien van toepassing, de vragen van de leerlingen klaar.

Binnenles: ontmoeting met de trompetter van Prins Willem III in de klas

Jullie ontmoeten Wouter van de Waterlinie in de klas.

Hij stelt zich voor en start zijn powerpoint-presentatie.

Opdracht 1B: met Wouter mee terug in de tijd ... (circa 50 minuten)

Wouter doet als 'ooggetuige' in de klas verslag van de gebeurtenissen tijdens het Rampjaar 1672. Hij was erbij! Tijdens zijn verhalen mogen de leerlingen Wouter allerlei vragen stellen. Aan de hand van deze interactieve erfgoedbeleving komt de waterliniegeschiedenis van Bodegraven-Reeuwijk en omgeving tot leven.

Afsluiting: afscheid van Wouter (circa 10 minuten)

Geef een paar leerlingen de gelegenheid om feedback te geven op deze les: wat hebben ze geleerd? Wat vonden ze spannend, interessant, leuk?

De leerlingen bedanken Wouter en zwaaien hem uit.

Les 3: Alles valt op zijn plaats

90-120 minuten

Lesinhoud

De leerlingen kijken terug op de voorgaande lessen.

Ze verwerken hun indrukken in een creatieve opdracht. Ze sluiten de les af met een filosofisch gesprek (extra).

Lesdoelen

De leerlingen reflecteren op de voorgaande lessen

De leerlingen maken in groepjes een kaart van Holland in 1672

De leerlingen bouwen in groepjes een diorama over de waterliniegeschiedenis

De leerlingen filosoferen klassikaal over de toekomst van de waterlinie en de erfgoedlocaties

Nodig tijdens de les

Digibord

Document belangrijke waterlinielocaties (bijlage 4)

Powerpoint Beeldmateriaal diorama

Per twee- of drietal:

Werkblad de kaart van Holland (bijlage 5)

Een atlas

Schrijf- en tekenmateriaal

Verf, kwasten en penselen

Klad- en tekenpapier

Stapeltje ivoorkarton versneden tot A7

Scharen en lijm

Schoenendoos

Natuurlijke materialen als stukjes hout, takjes, steentjes, etc.

Rivierklei

Vorbereiding op de les

Zet het Document belangrijke waterlinielocaties (bijlage 4) klaar op het digibord.

Print per twee- of drietal het Werkblad de kaart van Holland (bijlage 5) uit op A3-formaat.

Leg de atlassen klaar.

Zet de powerpoint klaar op het digibord.

Verzamel schoenendozen.

Verzamel natuurlijke materialen.

Portioneer de rivierklei (per diorama een blokje klei van circa 10x10x10 centimeter).

Leg de overige benodigde materialen klaar.

Inleidende opdracht: veel gehoord, gezien, gedaan en geleerd (circa 10 minuten)

Vat de voorgaande lessen kort samen, of laat een leerling dit doen.

Stel hierbij vragen als:

Wat maakte het meeste indruk?

Wat vonden jullie het leukst om te doen?

Wie heeft er thuis iets verteld over dit project?

Tip: hebben de leerlingen nog meer vragen over de Oude Hollandse Waterlinie, het Rampjaar of Wouter? Laat de leerlingen een echte brief aan Wouter schrijven over hun vraag. Scan de brieven en mail die naar Michiel van de Burgt: michiel@hoofdkwartier1672.nl

Opdracht 1: de kaart van Holland (circa 60 minuten)

Open het document belangrijke waterlinielocaties (bijlage 4) en neem het stap voor stap met de leerlingen door. Laat het document open op het digibord staan.

De leerlingen kunnen nu in twee- of drietallen aan de slag met het werkblad (bijlage 5). Ze maken een verhalende landkaart aan de hand van de gebeurtenissen ten tijde van het Rampjaar. Ze gebruiken hiervoor de informatie uit het document en een atlas.

Op de kaart tekenen ze Bodegraven-Reeuwijk en overige belangrijke waterlinielocaties in. Ze vullen deze topografische gegevens aan met illustraties van personen en situaties.

Of

Opdracht 2: diorama (circa 60 minuten)

Toon de powerpoint-presentatie met beeldmateriaal ter inspiratie voor de opdracht. De leerlingen maken in twee- of drietallen een diorama over de waterliniegeschiedenis in Bodegraven-Reeuwijk in een schoenendoos. Ze kunnen kiezen uit verschillende onderwerpen:

- De oorlog tegen de Fransen
- Het Hoofdkwartier
- De inundatie
- De brand in Bodegraven
- Een zelf gekozen onderwerp ...

Leg vervolgens de werkwijze uit:

Zet de schoenendoos horizontaal op zijn kant. Hierin gaan jullie een stukje waterliniegeschiedenis laten zien.

Teken met potlood een horizon op de achterwand en zijkanten van de doos. Schilder boven de horizon de lucht (wat voor weer is het?) tot en met het 'plafond' van de doos. Schilder onder de horizon de ondergrond (misschien grasland of akkers?) tot en met de 'bodem' van de doos. Schilder er eventueel ook (bevroren) water in.

Bouw in deze setting vervolgens het landschap dat bij jullie onderwerp past. Gebruik hiervoor de natuurlijke materialen in combinatie met klei. Je hebt nu al een mooie basis!

Voeg een of meer gebouwen, bomen, struiken, personen en/of dieren toe. Die teken je op het ivorkarton.

Teken onder elk figuurtje ook een lege strook. Geef de figuurtjes kleur met kleurpotlood en/of stift. Knip de figuurtjes uit inclusief de lege strook. Buig de strook naar achter zodat de figuurtjes kunnen staan.

Overleg met elkaar waar alles moet staan (in het water, op een dijk, verstopt achter een boom?) en plak alles vast.

Kijk nog eens kritisch naar jullie diorama. Zijn jullie tevreden? Fijn!!

Afronding bij opdracht 2: expositie kaarten (circa 10 minuten)

Hang de kaarten op in de klas. Geef de leerlingen de tijd om elkaars kaarten te bekijken en die te vergelijken met hun eigen kaart. Vraag de leerlingen wat de verschillen en overeenkomsten zijn tussen alle kaarten.

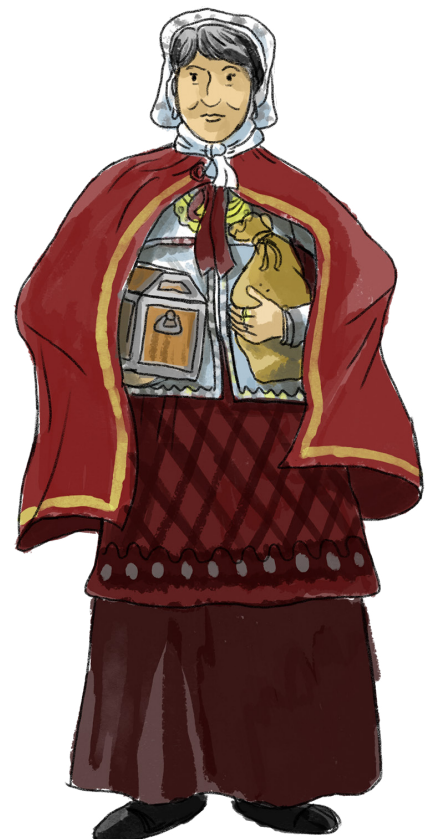
Afronding bij opdracht 3: expositie diorama's (circa 10 minuten)

Creëer een plek in de klas om de diorama's tentoon te stellen. Geef de leerlingen de tijd om elkaars diorama te bekijken. Kunnen ze raden welke onderwerpen uit de waterliniegeschiedenis verbeeld zijn? Zijn er diorama's met hetzelfde onderwerp? Wat zijn daarbij de verschillen en de overeenkomsten?

Extra: klassikaal filosoferen over de toekomst (circa 30 minuten)

A. Stel de vraag: *Kan de Oude Hollandse Waterlinie ons nog steeds beschermen?* Geef de leerlingen de gelegenheid om gezamenlijk te bedenken, te praten, te luisteren en te leren. Breng vervolgens een of meer van de volgende onderwerpen in: zeespiegelstijging / zakkend grondwaterpeil / verdroging / schoon drinkwater, etc. Weten de leerlingen zelf misschien nog een onderwerp waarbij de Oude Hollandse Waterlinie ons kan helpen? En hoe dan?

B. Sluit af met filosoferen over de toekomst van erfgoedlocaties zoals Fort Wierickerschans. Stel de vraag: *wat vinden jullie ervan dat het fort nu een evenementencentrum is?* Geef de leerlingen de gelegenheid om gezamenlijk te bedenken, te praten, te luisteren en te leren. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Breng vervolgens in dat sommige erfgoedlocaties nog wel in gebruik zijn zoals ze ooit bedoeld waren. Vraag de leerlingen wie er voorbeelden kent? Geef eventueel zelf een voorbeeld: molens die nog altijd meel malen of water wegpompen. Rond af met de vraag: *Zijn jullie voor of tegen nieuwe bestemmingen voor erfgoed? En waarom?*

Bijlage 1: Antwoorden op de quizvragen

UITSLAG QUIZ WAT WEET JIJ VAN DE OUDE HOLLANDSE WATERLINIE?

Vraag 1. In de 17e eeuw was ons land ...

Antwoord B. Een republiek.

Vraag 2. Waarom was ons land toen zo rijk?

Antwoord B. We dreven handel over de hele wereld.

Vraag 3. Welke landen waren jaloers op onze rijkdom?

Antwoord C. Engeland, Frankrijk en Duitsland.

Vraag 4. Toen we met deze landen in oorlog raakten, was ons leger het sterkst ...

Antwoord A. Op zee.

Vraag 5. Honger, ziektes en oorlog, een regelrecht RAMPJAAR! Wanneer was dat?

Antwoord B. In 1672.

Vraag 6. ... is redeloos, ... is radeloos, ... is reddeloos. Wie is wat?

Antwoord C. Het volk, de regering, het land.

Vraag 7. Het Franse leger komt steeds dichterbij ...

Antwoord B. Help! Het Franse leger is groter.

Vraag 8. Wat was onze ultieme wapen?

Antwoord C. Water.

Vraag 9. Grote delen land werden onder water gezet, maar waarom tot kniehoogte?

Antwoord A, B en C zijn goed.

Vraag 10. Dit was er nodig voor de Oude Hollandse Waterlinie:

Antwoord F. Alle antwoorden zijn goed.

Vraag 11. Toen het winter werd bevroor de waterlinie ...

Antwoord B, C, D, E en F zijn goed.

Vraag 12. Later zijn er nog veel meer waterlinies gebouwd, weet jij welke?

Antwoord A, C, D, F en G zijn goed.

Bijlage 2: Voorbeeld hoorspel

De staljongen en de brief van de prins

Naam leerling:	Personage:	Geluidseffect:
1. _____	Verteller	X
2. _____	Staljongen	Hijgen.
3. _____	Moeder	X
4. _____	Zusje	Huilen.
5. _____	X	Storm + ritselend papier.
6. _____	X	Rinkelende muntjes + heen en weer lopen + kastjes open en dicht.

De lokaties: buiten + binnen in het huis van de staljongen.

Het weer: storm.

De verhaallijn:

5. Stormachtige geluiden

1. *Op een gure middag in 1672 rent een kleine jongen vanaf het Hoofdkwartier naar huis. In zijn hand heeft hij een belangrijke brief, hoogstpersoonlijk ondertekend door Prins Willem III ...*

2. *Roept hijgend: mama, mama!! Ik mag met de prins mee naar Charleroi om de paarden te verzorgen!! We gaan Holland redden!! Hier, lees deze brief maar.*

5. Ritselend papier

4. *Charleroi? Waar is dat?*

2. *Dat is een Franse vesting, ik denk 2 weken rijden van hier naar het zuiden.*

3. *Ach jongen lief, je bent toch veel te jong voor zo'n verre gevaarlijke reis ...*

2. *Maar mam, ik ben al bijna 12! Ik loop heus niet in zeven sloten tegelijk.*

4. *Hoe lang blijf je dan weg?*

2. *Geen idee, zolang het nodig is om die Fransen de pas af te snijden!*

3. *Dat bedoel ik, gevaarlijk dus ...*

2. *Maak je nou niet ongerust mam. Kun je me zo helpen inpakken, want we vertrekken morgenochtend vroeg.*

3. *Wat, morgen al? O, o, dan hebben we nog veel te doen! Even denken hoor, je laarzen moeten gepoetst ... en je hebt schone kleren nodig ... en een warme deken ... en brood voor onderweg ... misschien een stuk kaas ... en ik geef je ook wat geld mee, je weet maar nooit ...*

6. Heen en weer lopen + kastjes open en dicht + rinkelende muntjes

4. *Mama, laten we nou eerst gaan eten, want dit is voorlopig onze de laatste avond samen.*

2. *Goed idee zus. Ik rammel van de honger!*

4. Snikkend: *ik ga je wel heel erg missen hoor.*

Bijlage 4: Document belangrijke waterlinielocaties

Steden en dorpen

Amsterdam
Den Haag
Utrecht
IJsselstein
Montfoort
Oudewater
Gouda
Alphen
Zwammerdam
Bodegraven-Reeuwijk
Nieuwerbrug
Zegveld
Woerden

Rivieren en waterwegen

De Vecht
De Kromme Rijn
De Lek
De IJssel
De Gouwe
De Oude Rijn
De Mije
De Enkele Wiericke
De Dubbele Wiericke

Bijlage 5: Werkblad de kaart van Holland

Bijlage 6: Achtergrondinformatie en tips

De 17de eeuw, een Gouden Eeuw?

Schooltv:

- Kooplieden: <https://schooltv.nl/video/rijkdom-in-de-gouden-eeuw-kooplieden-en-hun-huizen/#q=>
- Armoede en kinderarbeid: <https://schooltv.nl/video/armoede-in-de-gouden-eeuw-niet-iedereen-had-het-goed/#q=trefwoord%3A%22kinderarbeid%22>
- Een zwarte bladzijde: <https://schooltv.nl/video/nederlandse-slavernij-een-zwarte-bladzijde-in-onze-geschiedenis/#q=>

Het Rampjaar

Schooltv:

- De Republiek: <https://schooltv.nl/video/de-republiek-een-land-dat-regeert-zonder-koning/#q=rampjaar>
- Het Staatse Leger: <https://schooltv.nl/video/wie-zaten-er-in-het-staatse-leger-van-de-nederlanden-duitse-franse-en-engelse-huurlingen/#q=>

Oude Hollandse Waterlinie algemeen

Pdf:

- Medialijst van Probiblio: [https://www.probiblio.nl/uploads/Aanbod%20Probiblio/Erfgoed/BiebBouwers/Opdracht\(zonder-wedstrijd\)_BiebBouwers_Waterlinie.pdf](https://www.probiblio.nl/uploads/Aanbod%20Probiblio/Erfgoed/BiebBouwers/Opdracht(zonder-wedstrijd)_BiebBouwers_Waterlinie.pdf)
- <https://www.probiblio.nl/uploads/Aanbod%20Probiblio/Erfgoedcollecties/Medialijst%20Reizende%20Collectie%20Oude%20Hollandse%20Waterlinie.pdf>

Online:

- Stichting Oude Hollandse Waterlinie: <https://oudehollandsewaterlinie.nl/>
- Hoofdkwartier 1672: <https://hoofdkwartier1672.nl/>
- Waterliniejournaals: <https://hoofdkwartier1672.nl/projecten/waterlinie-journaal/>
- Geschiedenis van Zuid-Holland: <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/thema-s/oude-hollandse-waterlinie/verhalen/> (inclusief lesmateriaal)
- Canon van Nederland: <https://www.canonvannederland.nl/nl/zuid-holland/zuid-holland/oude-hollandse-waterlinie-en-fort-wierickerschans>
- Drone-film: <https://www.youtube.com/watch?v=yqOlyUVAww0>
- Job en Neeltje: <https://www.youtube.com/watch?v=rh3bZcFycQE&t=1s>
- Oude Hollandse Waterlinie en Fort Wierinckeschans: <https://www.youtube.com/watch?v=VwYs2H8NRjU&t=2s>
- Nog meer lesmateriaal: <http://ezhlive.blob.core.windows.net/assets/ccbc6355-7db5-4153-b5d4-92a853f3ca3c>

Boeken:

- *Het Oude Hollandse Waterlinieboek*, geschreven door Sander Enderink, 2021
- *Het waterwapen*, stripboek geschreven door Ad Maas en geïllustreerd door Fred de Heij, 2021

Bodegraven-Reeuwijk en omgeving

Online:

- Bodegraven-Reeuwijk en de Oude Hollandse Waterlinie: <https://www.fortwierickerschans.nl/>
- Bezoek de Nieuwerbrugse schansen uit het Rampjaar via de app: <https://hoofdkwartier1672.nl/projecten/timeswitch-app-nieuwerbrug-1672/>
- Nieuwersluis en de Oude Hollandse Waterlinie: <https://oudehollandsewaterlinie.nl/nieuwersluis-strategisch-gelegen/>

Colofon

UITGAVE

In opdracht van Erfgoedtafel Oude Hollandse Waterlinie (programma erfgoedlijnen provincie Zuid-Holland) door Erfgoedhuis Zuid-Holland, Kunstgebouw en Stichting Oude Hollandse Waterlinie

SAMENSTELLING

Erfgoedhuis Zuid-Holland, Kunstgebouw en Stichting Oude Hollandse Waterlinie

Concept, tekst en illustraties: Annemieke Fierinck

Met dank aan:

Historische Kring Bodegraven-Reeuwijk

Alina Patiwael en Stefan de Vries, Kindcentrum Wereldwijde, Bodegraven

Groep 7, Kindcentrum Wereldwijde, Bodegraven

Claudia de Mik, Prinses Beatrixschool, Bodegraven

Michiel van de Burgt | Hoofdkwartier 1672 / Theater MENS

DINK, Middelharnis

Sander Enderink | Stichting Oude Hollandse Waterlinie

Gemeente Bodegraven-Reeuwijk

© Erfgoedhuis Zuid-Holland, versie november 2022

Dit lesmateriaal is voor basisscholen in Bodegraven. Niets uit deze lerarenhandleiding mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of andere wijze zonder voorafgaande toestemming van Erfgoedhuis Zuid-Holland.

